

TÜRK DİLİNİN TARİHİ GELİŞİMİ ÇERÇEVESİNDE EDEBİYATIMIZ**Dr. Cevdet ŞANLI***

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, temeli insanoğlunun yeryüzünde mevcut olduğu günlere dayanan canlı bir varlık, fert-toplum, fert-kâinat arasında bir köprü olması hasebiyle sosyal bir müesseseye, seslerden örölmüş mükemmel bir yapıdır.

Dilin tarifi hususunda ilim adamı, yazar ve düşünür genel mânâda bu tarifi yapar. Bu çerçevede dili daha mühim hale getiren, onu düşünce, duygu, akıl, cemiyet, millet ile olan bağlantısıdır. Bir insan için dil ne kadar önemli ise, bir cemiyet ve millet için de o kadar önemlidir. İnsanı ebedî kılan dili ile ortaya koyduğu eserlerdir. Milletleri devamlı kılan yine aynı vasıtaadır. Bu vasıtanın sağlamlığı, onu kullanan milletin de devamlılığı demektir.

İnsan var oldukça, dil denilen o mükemmel yapı yer yüzünde var olacaktır. Biz bu çalışmamızda genel mânâda dilden değil, kendi dilimiz olan, anadilimiz olan, kültür varlığımız olan Türk dilinden ve onunla meydana getirilmiş edebiyatımızdan bahsedeceğiz.

Türk dilini, milletimizin tarih sahnesindeki konumuyla ele almak gerek. Bu itibarla bunu gerek dil, gerekse edebiyat bakımından şöyle sıralamak mümkündür.

1. İslâmlıktan önce Türk dili ve edebiyatı.
2. İslâmın kabulünden sonra Türk dili ve edebiyatı.
3. Tanzimat sonrası Türk dili ve edebiyatı

Bu maddeler her biri kendi içerisinde bir çok cepheden ele alınarak bir çok alt başlıkta incelenebilir;

Ancak bu, çalışma sınırlarımızı aşan bir meseledir.İslâmın kabulünden önce Türk milleti çeşitli boy ve urugları ile Türkçe konuşan, düşünen, yazan bir millettir. İlk yazılı kaynakları 6-7. asra uzanan Türk dili, daha o dönemde mükemmel yakalayan bir güce, yine bu işlenmişliğe sahiptir. 8. asırda taşlara hakkedilen Göktürk Yazıtları aynı zamanda Türk edebiyatının hitabetinin de ilk ürünleridir. O döneme ait Türk inanç ve kültürünü Türk insanının kâinata ve diğer insanlara bakışını aksettiren bu yazıtlar Türkçe'nin en sarıh, en anlaşılar biçimi ile

* Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

oluşturulmuştur. Sade, fakat etkileyici biçimde taşlara kazınmıştır. Yazıtlardaki ifadelere şöyle bir göz atalım;

"... tengride bolmış türk bilge kagan bu ödke olurtum."¹ (Tanrı gibi gökte olmuş, doğmuş, ben Türk Bilge Kağan bu zamânâ hükmettim)

"üze kök tengri asra yagız yir kılındıkta ikin ara kişi oğlu kılınmış" (Üstte mavi gök altta kara toprak yaratıldığında ikisinin arasında insan oğlu yaratılmıştır)².

Bu ifadeler, Türk dilinin ifade imkânını ortaya koyan, Türk insanının inanç coğrafyasını oluşturan edebî parçasıdır. Bu dönem Göktürk Hakanlığı'nın devridir. Daha sonra Uygur Hakanlığı devri başlar. Bu dönemde inanç çeşitlenmiş, tabiatıyla ona bağlı olarak dil ve edebiyat da farklılaşmıştır. Dile yabancı dillerden (Sanskritçe, Soğdca vb.) kelimeler girmeye, düşünce unsurları ile birlikte ifade unsurları akın etmeye başlar. Uygur dönemi aynı zamanda Uygur Yazısı adını verdiği alfabeyi de beraberinde getirir. Hıristiyan inancına mensup olanlar bu dinî, mani ve budist olanlar ise kendi dinlerinin inançlarını terennüm ederler. Tabiatıyla edebiyatımız da bu mânâda çeşitlilik yönünden ivme kazanır. Dil de buna paralel olarak farklılaşır.

"öngre ertemiş ötde, bu çambudiwip uluşta maharadi atlıg ilig han bar erti."³ (Önceki geçmiş zamanlarda, bu çambudwip kavminde Maharadi adlı han var idi.) nesirler bu şekilde iken, dörtlükler halinde yazılan, İslâmî dönemde *ilâhî* olarak isimlendirdiğimiz şiirler de yine Türk dilinin en güzel şekli ile ifadesini buluyordu:

"bulkanyuk köngüllüg tınlıglar (bulanmış gönüllü canlılar)

bo yarlıgıngızni eşidip (bu fermanınızı işidip)

buyanlıg taluy ögüzüg akıtıp (saadetli deniz ve nehirleri akıtıp)

Burhanlar uluşınta tugtılar" (burkanlar memleketinde doğdular)⁴.

Bütün bunları örneklememizin sebebi Türk dilinin tarihi gelişimini takip ederek, milletimizin kültür hayatını yakinen irdelemek imkânına sahip olmak içindir.

X. asır ortalarına gelindiğinde Türk Hakanlığı Açına oğullarından Karahanlılar tarafından temsil ediliyordu. Karahanlılar dönemi Türk milleti için dönüm noktasıdır. Çünkü kitleler halinde İslâm dini ile müşerref olunmuştur. Bu gelişme ve değişme dil vasıtası ile edebiyatımıza aksetmiş ve ebedî eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler Kaşgarlı Mahmud'un sözlük çalışması olan Divânü Lugat'it

¹ M. Ergin, Orhun Abideleri, s: 65, Kültigin Abidesi, Güney Cephesi; satır: 1.

² a.e., s: 67, Kültigin Abidesi, Doğu Cephesi; satır: 1.

³ Dr. Gabain (Çev. M. Akalın), Eski Türkçenin Grameri, s. 242.

⁴ a.e., s: 255.

Türk ile başlar. İslâm dinini Türkler'e taşıyan Araplar'a Türkçe öğretmek amacıyla kaleme alınmış derlemeye dayalı, zamanın imkânları ile değerlendirildiğinde mükemmel bir eserdir.

Bu dönemde kaleme alınan eserler, dinin millet hayatında önemli rolü olduğunu, hatta vazgeçilmez unsur olduğunu ortaya koyar din değişince dilin söylemi de değişir.

İslâmî edebiyatta gelenek halini alan Allah'a hamd, Resûlüne salât, Ehl-i Beyt ve Ashâba selam bölümleri bu dönemin en önemli eseri olan Kutadgu Bilig'te mevcuttur. Yusuf Has Hacip eserini oluştururken, bu yeni dinin unsurlarını ve akâidini esas almıştır. Bunlara şu mısraları örnek gösterebiliriz:

Eser, besmele-i şerif ile başlar, sonra yazar: "hamd ü sipah ü minnet ü öktüş ödgi Tengri azze ve celleka kim uluglug idisi tükel kudretlig padişah turur"⁵. (Hamd, şükür, minnet ve sonsuz övgü Allah azze ve celleyedir ki O yücelik sahibi, sonsuz kudret sahibi tek pâdişahdır.) der.

"bayat atı birle sözüg başladım
törütgen igidgen keçürgen idim"⁶

(Söze kadim olan Allah'ın adı ile başladım. Yaradan, yetiştiren, öldüren efendim, sahibim O'dur.)

Bu bölüm beyitler halinde 28 mısradan oluşmuş olup Allah'ın medhini anlatmaktadır.

Daha sonra Hz. Peygamber'in medhine geçilir. Bu bölümün başlığı "Yalavaç Aleyhisselam Ögdisin Ayur (Peygamber aleyhisselam medhini söyler)

"sevütg savçı ıdtı bağırsak idi

budundın takısı kişide kedi"⁷. (Merhamet sahibi Allah halkın en seçkini, insanların en iyisi olan sevgili sözcüsünü gönderdi).

Daha sonra Ehl-i Beyt ve Ashabın medhi yapılır. Yine aynı dönemin önemli eseri olan Atabetü'l Hakâyık'ta Edib Ahmet Yüknekî, Kutadgu Bilig'ten ilham alarak aynı şekilde eserin medhiye bölümünü oluşturur ve:

"ilahi öktüş hamd ayur men sanga

sening rahmetindin umar men anga"⁸ (Ey Allahım ben sana hamd şükür ederim. Senin rahmetinde sağlamlık umarım).

⁵ R.R. Arat, Kutadgu Bilig, Metin, TDK. yay. s:1.

⁶ a.e., s: 17.

⁷ a.e., s: 20.

Hz. Peygamber ile alakalı medhiye bölümünde:

"anını öğdisindin tatır bu tilim

anını medhi bolsa şeker-şehd anga" (Onun medhinden bu dilim tad alır, onun medhi dilim için şeker ve baldır).

Bu dönemin en ünlü eserlerinden biri de Pîr- Türkistan olarak anılan Hâce Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'idir. Eser 12. asır Türk dili ve edebiyatının güzide eserlerindedir.

Yesevî hikmetlerine diğerlerinde olduğu gibi

"bismillah dir beyan eyley hikmet aytıp
taliplerge dürr ü güher saçtım namına"⁹

(Bismillah deyip, hikmet söyleyip, beyan eyleyip taliplere inci ve mücevher saçtım, işte).

Her mısra'ı, her beyiti, her kıt'ası nasihatten ibaret olan Dîvân-ı Hikmet, daha o yıllarda Anadolu'da eser verecek olan aynı kaynaktan beslenmiş Yunus Emre'yi Süleyman Çelebi'yi çağrıştırmaktadır.

Karahanlılar dönemi İslâmî Türk Kültürünün başlangıcı olmasına rağmen, yeni dinle birlikte dil ve edebiyat da gelişme göstermekle önceki dönemlere nazaran daha şevkli ihtişamlı eserler kaleme alınmaktadır. Bu dönemde Türkistan, İslâmî inanç ve tefekkürün yoğrulduğu, daha sonra Anadolu'yu da aydınlatacak olan bir kültür merkezi haline gelir. Resmî dil Türkçe olup, Uygur yazısı kullanılır¹⁰. Bunun yanında dinle birlikte dinin yazısı kabul edilen Arap yazısı da intişar etmeye başlamıştır. Eserler bununla da verilir. Dilin ve edebiyatın çehresi, muhtevası, şekli tarzı değişmeye başlar.

Türk dili ve edebiyatı merkez Maverâün-nehir olmak üzere XII. asra gelindiğinde coğrafi olarak geniş bir sahaya yayılmıştır. Bu yayılma ağırlıklı olarak İslâmî çerçevede olmakla beraber, İslâm dışı Türk unsurları da (Peçenekler gibi) Türk dilini kullanmaktadır ve bununla eserler vermektedir. Ancak bunlara ait eserler geniş mânâda elimizde mevcut değildir.

⁸ R.R. Arat, Atabetü'l Hakayık, TDK. yay. TTK Basımevi Ankara 1992, 2. Baskı, 163+CLXXIII, s: 41.

⁹ K.Eraslan, Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler, Kültür Bakanlığı yay, 546, 3. Baskı Ankara 1993, s. 48.

¹⁰ Nevzat Köseoğlu, Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler, Ötügen yay. II. Baskı, İstanbul 1991, s.49.

Gazneliler devrinde Oğuz şiirinin varlığı tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır¹¹. Bu dönemde Orta Asya'da müşterek bir yazı dilinin devam ettiği gözlenmekte olup henüz daha yeni yazı dilleri teşekkül etmemiştir. Yeni yazı dilleri XII. yüzyılda ortaya çıkan gelişmelerle oluşmaya başlamış ve bu gelişmeye beşiklik eden bölge ise Harizm bölgesi olmuştur. İşte Oğuz şivesinin Karahanlı Türkçesi'nden ayrılmaya başladığı dönem de XII-XIV yüzyıllar arasını kapsayan dönem olmuştur¹².

Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya yerleşen Türk boyları çoğunluğunu Oğuzlar oluşturmuştur. Bunlar bütün edebî geleneklerini de getirerek Orta Asya ile bağlantılarını da devam ettirmişlerdi¹³. Bu bakımdan Selçuklular devrindeki Anadolu Türkleri ile doğudaki diğer Türkler arasında sağlam bir kültür münasebeti bulunmaktaydı¹⁴. Ancak gerek Büyük Selçuklular, gerekse Anadolu Selçukluları dönemi Türk dili ve edebiyatı açısından üzücü bir tablo ortaya koyar. Çünkü eserler Arapça ve Farsça ile kaleme alınmış, şer'i işlerde Arapça divan işlerinde Farsça revaçta olmuştur. Neticede ilim dili Arapça, şiir dili ve resmî dil Farsça denilecek konuma gelmiştir. Devlet ve aydınlar arasında bu muteber iken, halk kendi örf ve adetleri çerçevesinde Türk dilini konuşur, Türk dili ile söyleşirdi. Ancak itibar görmediği için de yazılı kaynakları zamanımıza intikal etmemiştir.

Anadolu Selçukluları döneminde bu manzaralar olmasına rağmen yani Arapça ve Farsça'nın ilim, edebiyat ve devlet dili olmasına karşılık, XII. yy. içinde Türkçe bazı eserler meydana getirildiği, bunların çoğu günümüze ulaşmamış olsa bile, tarihî kayıtlardan anlaşılmalıdır. Mesela Şeyyad İsa'nın Hz. Ali'nin Salsal adlı bir devle cengini anlatan nazım nesir karışık salsalnamesi, belli olmayan Şeyh Şar'a Hikayesi, Battalname gibi eserler¹⁵. mevcuttur.

Bizim Eski Anadolu Türkçesi olarak tabir ettiğimiz dönemin ilk ve en önemli eserlerinden biri Nâsırüddin bin Ahmed bin Muhammed tarafından Arapça ve Farsça yazılmış çeşitli vaaz kitaplarından yararlanılarak telif edilmiş olan bir vaaz kitabı niteliğindeki "Behçetül- Hadaik fi mev'izeti'l hâlâyık"¹⁶tır.

Eserin ismi Arapça olmasına rağmen, eser sade Türkçe ile halkın anlayacağı tarzda beyitler halinde yazılmıştır.

¹¹ F. Köprülü, "Gazneliler Devri Türk Şiiri", Edebiyat Fakültesi Mecmuası, VII/2 (1929), s. 81-83

¹² M. Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İst. 1995, !. Baskı, s.55.

¹³ a.e., s. 55.

¹⁴ F. Köprülü, Türk Edebiyat_ Tarihi, _st. 1990, s: 333

¹⁵ M. Özkan, a.g.e., s: 57.

¹⁶ M. Özkan, a.g.e., s: 57.

XIII. yy. sonlarına doğru Moğol baskısının zayıflamasından ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin sona ermesinden sonra ortaya çıkan Anadolu Beylikleri Türk dili ve edebiyatının gelişimi bakımından en faal, en sevindirici dönemdir. Bu dönem Türkçe yayınların itibar gördüğü dönemdir. Özellikle Moğol baskısının bakiyesi durumundaki Anadolu Türk halkına hitab eden Şeyyad Hamza, Yunus Emre, Sultan Veled vb. şair ve yazarlar eserlerini sade, anlaşılır Türkçe ile kaleme aldılar. Bu da Türk dili ve edebiyatı için bir dönüm noktası olmuştur.

Türkçe'nin Anadolu sahası beylikler döneminde bu şekilde gelişirken, siyasi ve sosyal sahâlardaki değişmelere paralel olarak değişik coğrafyalarda hüküm sürüyordu. Osmanlı Beyliği'nin 1299'da kurulması, daha sonraki dönemlerde Anadolu birliğinin sağlanması dilde birlik meydana getirmiştir. Ancak bu dönemde dikkat çekici husus, edebiyatın çeşitli teşekküllerle gelişmesi olmuştur.

Halk edebiyatı kendi içerisinde, tekke edebiyatı ve din dışı edebiyat olarak gelişmiştir. Bu edebiyatların dili sade Türkçe'dir. Bugün Yunus Emre ve benzeri şairlerin kaleme aldığı şiirler hâlâ halkımız arasında revaçtadır. Türkçe, XIII.-XIV. yy.da sade dille eserlerini veriyordu. XV. yy.da Ali Şi'r Nevâyî ve Hüseyin Baykara çağatay sahasında tesirleri bugün dahi hissedilen dil ve edebiyat yadigârlarını Türk kültürüne kazandırmışlardır.

Anadolu sahasında bu dönemlerde Gülşehrî, Ahmedî, Ahmed-i Dâî, Şeyhî, Dehhanî Şeyyad Hamza gibi şahsiyetlerle neşv ü nüma bulmuş Türk dili ve edebiyatının geleceğine dair ışıklar saçmıştır.

Edebî dil olarak ilk mahsullerini XI. yy. sonunda vermeye başlayan Batı Türkçesi XIV ve XV. yy. da Fars dili ve Edebiyatının etkisi altına girerek XV. yy.da bu vadiye erişebildiği hadde varır¹⁷.

XV. yy. sonlarında çok sade bir dille bazı manzumeler yazıldığı görülür. Bu manzumelerin sahibi Aydınî Visalî'dir. Ondan sonra XVI. yy.da Tatavlı Mahremî ve Edimeli Nazmî bu yolu devam ettirmek istemişlerdir. Bu iki şâirin "Türkî-i Basit" adı verilen bu manzumeleri aruz vezniyle yazılmış olmakla birlikte çok sade bir dille kaleme alınmıştır. İçinde hiç bir yabancı kelime yoktur. Bu hareketi divan şiirine bir tepki sayabiliriz¹⁸.

Burada şunu göz önüne getirmek lazım, merkez, Anadolu sahası olmak üzere XV. yy.da bir fetret dönemi geçirmesine rağmen Osmanlı Devleti, devlet-i aliyye vasfını haizdir. Çok kısa bir süre sonra İstanbul fethedilmiş, yeni döneme girilmiş. Balkanlar'da Türk varlığı her yönü ile (dili, kültürü ve edebiyatı ile) hissedilir bir haldedir.

¹⁷ A. Sırrı Levend, Türk Dilinin Sadeleşme Safhaları, TD yay. D: 3, TDK Basımevi, Ank. 1948, s. 32.

¹⁸ A.S. Levend, a.g.e., s: 92.

Daha sonraları dil alimlerinin tabiri ile Türkçe "İmparatorluk dili" sıfatını kazanmıştır. Devletin büyümesine paralel olarak, kültürde bazı ikiliklerin yaşandığı, zümre edebiyatlarının ortaya çıktığı görülür. Bu çeşitlilik sosyal hayattan edebî hayata sirayet eder. Halk edebiyatının yanında divan edebiyatı, avam dilinin yanında havas (Klasik Osmanlı Türkçesi) revaçtadır. Bu durumdan rahatsız olan bir çok Türk aydını vardı; ancak durumun önüne geçmek mümkün değildir. Âşık Paşa bir şiirinde:

Türk diline kimsene bakmaz idi
Türlere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi ol dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri

diyerek¹⁹ muzdarip olduğunu ortaya koyar.

XVI. yy.'a gelindiğinde İstanbul'da Bâki, taşrada Fuzulî Türk edebiyatının zirve şiirlerini Türkçenin en güzel şekli ile ortaya koyarlar. XVII. yy. sonlarında Nedim şarkıları ile Türkçeyi, Türk kültür hayatını, İstanbul hayatını terennüm eder. Yaşadığı alemin zevklerini ve heyecanlarını şiir haline getirmekle bu isteğe (Türkî-i Basit)je taze bir ruh kattı. Oldukça sade bir dille yazdığı şarkılarla bu arzuyu canlandırdı. Hatta bir şarkısında hece veznini tecrübe etti²⁰.

Dîvan şairi Nâbî de sun'î dil kullananlara seslenerek, bunlara karşı çıkmaktan kendini alamaz, ancak kendi de çıkmazdan kurtulamaz.

XVIII. yy.'da Sâdi Çelebi, Fâzıl ve Vâsıf gibi şairlerin yanında XIX. yy tarihçilerinden Esad Mehmed Efendi de sade dil taraftarıdır.

Türk dili, edebiyat tarihinde zirve kabul edilen edebî mahsullerini XV. ve XVI.yyda devletin büyüklüğüne paralel bir şekilde ortaya koyar.

Edebiyatımızdaki çeşitlilik (bir başka ifade ile ikilik) tarihî ve içtimaî etkilerle beraber Tanzimat'a kadar devam edecek bir zevk ve dil tabakalaşmasını ve onun neticesi olan bir nev'î ikiliği doğurmuştur. Bu ikiliğin belli başlı hususiyetler taşıyan, ayrı kanunlara bağlı olan Farsça'dan hemen hemen olduğu gibi aldığımız bir vezin, aruzun etrafında gelişmiş olmasıdır²¹.

Eski şiirin asıl inkişaf devri İstanbul'da ve İstanbul lehçesi teşekkül edince başlar. O kadar az tanınan Necati'nin ve bilhassa Bakî'nin büyüklüğü dağınık şive ayrılığı üzerinden ve bu karışık dilin esasından şehirli Türkçesi'nin zevkini parça parça olsa da bulmalarıdır. Filhakika ancak ondan sonra gelen Nefî, Yahya Efendi

¹⁹ S. Levend, a.g.e., s: 30.

²⁰ S. Levend, a.g.e., s: 93.

²¹ A. Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, 5. Baskı, İst. 1982, XI+639s., s: 2.

gibi şairleridir ki biz Türkçe ile aruzun tam bir uyuşmaya vardığını ve Türkçenin aruz ahengini hakkıyla benimsediğini görürüz.

Nefî;

"Hem kadeh, hem bâde, hem bir şûh sâkidir gönül"

derken, Aruz yabancı vezin olmaktan çıkar. Yahyâ Efendi'nin;

"Neler çeker bu gönül, söylesem şikâyet olur"

mısraı ise bazı yeni mısra tecrübelerine, hatta Yahya Kemal'in manzumelerine kadar aradan geçen zamanı lüzumsuz kılacak derecede bizim Türkçemizdir²².

Nâîli, Neşâtî, Nedim ve Şeyh Gâlip gibi şairlerimiz içinde mahfuz buldukları estetiğin eski ve hemen hemen hayatı reddeden kaidelerine rağmen yaşayan Türkçe'ye dikkatleri sayesinde umûmî zevkin kabul ettiği havalı mısra ve beytler söylemişlerdir. Nâîlî;

"Kadem kadem gece teşrifi Nâîlî o mehin
Cihân cihân elem-i intizara değmez mi?" derken Neşâtî;

"Gittin amma ki kodun hasret ile cânı bile
İstemem sensiz olan sohbet-i yârânı bile"

çılgılığını atarken, biraz daha halkın ağızından aldıklarını halka veriyorlardı²³.

Şeyh Galib ile zirveye ulaşan Türk edebiyatı ondan sonra gelişen tarihî ve sosyal şartlar itibariyle farklı mecralara yüz çevirir. Bu yüz çevrilen yer Batıdır. 1789 Fransız ihtilali ile ekonomik ve siyasî hamleler yapan Batı, çöküşü hızlanmış Osmanlı Devleti'ndeki aydınları müspet ve menfî mânâda yakından ilgilendirir. Bu ilgi devletin en üstündeki padişahı, tâ en alttaki devlet memuruna ve aydınına kadar genişler. Halk bir mânâda seyircidir. 1839 yılı Türk siyasî hayatında olduğu kadar, Türk edebiyatında da dönüm noktasıdır. Tanzimat Fermanı ile, özellikle devlet ricalinde yeni hayat başlamıştır. Yeni düzenlemenin ilham kaynağı Batı'dır. Batı kanunlarından edebiyatına, fikirlerinden yaşayışına kadar Türk kültür hayatına İstanbul merkezli, hatta Beyoğlu merkezli girmeye başlar.

1959'da Yusuf Kâmil Paşa (1862'de yayımlanan) Telemak tercümesini yapar. 1860'da Şinâsî, Âgâh Efendi ile Tercüman-ı Ahval gazetesini çıkarır. Namık Kemal, Şinâsî, Ziya Paşa, Akif Paşa vb. şahsiyetle eski edebiyatımızın dil ve şekillerini kullanmalarına rağmen şiirde fikir planında Avrupaî tarzı getirirler. Dilin sade

²² a.g.e., s: 3.

²³ a.g.e., s: 4.

olması gerektiğinden hem fikirdirler. Ancak kullandıkları dil yetiştikleri dildir. Tanzimatçılar, bu tereddütü yaşarlar.

1895'te başlayıp, 1901'e kadar devam eden haftalık Servet-i Fünûn dergisi etrafında toplanan gençlerin oluşturduğu Edebiyatı-ı Cedîde (Servet-i Fünûn) akımında dil, Tanzimat akımının zıddına bir gelişme içerisine girmiştir. Sanat sanat içindir anlayışını öne çıkaran bu gürûh örnek aldıkları Batı edebiyatı onu ve malzemesini kullanarak, yeni bir edebiyat için yeni bir dil prensibini ortaya attılar. Bunda da kendilerine göre kısmen başarılı oldular. T. Fikret, C. Şahabettin, M. Rauf, H. Ziyalar bu dönemde hem şiir hem de nesir dilini kendi düşünce dünyalarına göre tertip ettiler. Bunun yanında bu dönemde Necip Asım, Ş. Sami vb. Türkçe meselesini işleyen ve Türkçe'nin lehine çalışmalara giren şahsiyetlerdendir.

1897 yılı bu edebiyatın (Servet-i Fünûn) en verimli zamanına rastlar. Bu sırada çıkan Yunan harbi, çoktan beri uyuşmuş olan kahramanlık duygularını tekrar canlandırmış, eski ve yeni bütün kalem sahiplerini asil bir heyecanla tekrar harekete geçirmiştir. Selanik'te çıkan Asır Gazetesi'nde rusumat emaneti evrak müdürü Mehmet Emin imzasıyla bir manzume görüldü. Cenge Giderken başlığını taşıyan manzume şöyledir:

Ben bir Türküm dinim cinsim uludur.
Sinem özüm ateş ile doludur.
İnsan olan vatanının kuludur.
Türk evladı evde durmaz giderim.

Bu yepyeni bir şeydi. Yıllardan beri tartışma konusu olarak sürüp giden dil, vezin, fikir, üslûp ve edâ çeşitli meselelerinin hepsini birden karşılamış oluyordu. Yalnız bu kadar da değil, Osmanlı deyiminin siyaset ve edebiyat alanını aşarak kavâid kitaplarının ilk satırında yazdığı bir zamanda şair Ben bir Türküm diyerek, milliyetiyle övünüyordu²⁴.

Bu övünç, bir ırkçılık ifadesi değil, uyuyan tarihin uyanmasını isteyen bağıri yankı vatan evladının feryadıdır. Edebî sahada yeni bir şey olmamasına rağmen edebiyat çevresinde yankılanır ve ses getirir. Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatının en çok çarpıcı örneklerinden biri, Şinasi'den bu güne kadar dil ve üslubun durmadan değişmesidir. Bu sürekli bir arayış işleme, derinleştirme ve biçim verme cehdinin ifadesidir²⁵.

Tarih sahnesindeki hızlı gelişmeler edebiyatımızda yankılar. XX. yy. başlarında II. Meşrutiyet ilan edilir. 33 yıllık Sultan Abdulhamit saltanatı bir çok şair ve yazarda menfî intibalar bırakmış, onların hedefi haline gelmiştir. II. Meşrutiyetin ilanının akabinde İttihat ve Terakkî'nin başına gelmesi Balkan

²⁴ S. Levend, a.g.e., s: 279.

²⁵ M. Kaplan, Kültür ve Dil, Dergah yay. I.Baskı, İst. 1983, 269 s., s.117.

Harbi'nin başlaması, Türk ordusunun bir çok cephede savaşır olması edebiyatımızda yeni solukların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1911 yılında Tevfik Fikret;
"Toprak vatanım, nev-i beşer milletim, insan
İnsan olur ancak bunu iz'anla inandım"

derken, O'nun fikirlerinin zıddında M. Akif Sebülürreşad'da İslâm ümmeti için, fikirlerini şiir dili ve nesirlerle anlatmaktadır. Doğu-Batı sentezini kuran şairdir.

1911'den 1922 yılı sonuna kadar geçen dönem Türk millîtenin bir çok coğrafyada savaştığı dönemdir. Tabiatıyla bu dönemde yetişen şair ve yazarlar bundan bigâne kalmazdı.

Tanzimat devri ile cumhuriyet devri arasında gelişen kültür akımlarından biri de Türkçülük veya milliyetçiliktir.²⁶

Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük akımları esasında devletin za'fiyetini ortadan kaldırmak için ortaya atılan reçetelerden başka bir şey değildir. Aslında bu fikirler birbiriyle çatışan fikirler değildir; zamanın şartlarına göre neşet etmiş fikirlerdir. Özellikle sonuncusu imparatorluğun nüvesini teşkil eden Türk unsurunu harekete geçirmek için ortaya atılmıştı. 1911'de Selanik'te yayınlanan Genç Kalemler dergisi bu fikir etrafında odaklanmış gençleri dil ve edebiyat hakkındaki görüşlerini yansıtıyordu. Başta Ömer Seyfettin, A. Canip Yöntem, Z. Gökâlî gibi şahsiyetler olmak üzere dilde sadeleşmenin elzem olduğunu bunu yaparken de yaşayan Türkçeyi esas almak gerektiğini vurguluyorlardı.

Bunu da şiirlerine nesirlerine yansıtarak geniş kitlelere ulaşması için çaba harcıyorlardı. Bu çabaların sonucunda millî edebiyat akımı teşekkül etmiştir.

Millî edebiyatta dil sade Türkçedir. Bu akım çerçevesinde kalem oynatanlardan Gökâlî, 1000 yıl önceki Türk kültürü adına, Türklerin müslüman olduktan sonra yarattığı yüksek kültürü inkâr ediyordu. O'na göre Osmanlı kültürü musikâsı, edebiyatı, mimarisi, örf ve adetiyle taklitten ibaretti. Gökâlî, bu fikri ileri sürerken, bir milletin 1000 yıl taklidî bir kültüre dayanarak nasıl yaşadığını ve dünyanın en büyük devletlerinden birini nasıl kurduğunu bir soru olarak bile hatırına getirmiyordu²⁷.

Türk dili ve edebiyatı üzerine araştırma ve inceleme yürütenler son yüzyılın ortaya koyduğu sosyal ve psikolojik olayların da tesiriyle ifrattan, tefritten kurtulamadılar. Ya da kurtulanlar çok az oldu.

²⁶ a.g.e., s: 131.

²⁷ a.g.e., s: 134.

Son yüzyıllarda yalpalayan Türk'ün medeniyet ve kültür gemisi, rotasını cumhuriyetle birlikte tayin etmişti. Batılılaşma ve Batıyla bütünleşme bu reçetenin ortaya çıkardığı dil ve edebiyat kendini arayan bir macera arz eder.

Şeyh Galipler'den Namık Kemaller'e, Şinâsîler'e oradan T. Fikretler'e, M. Akifler'e, M. Emin Yurdakullar'a erişen dil ve edebiyatımız, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, H. Edip, R. Nuri, R. Halitler'e erişirken bir taraftan Yahya Kemaller ile devam ediyor, bir taraftan N. Fazıllar ve Orhan Veliler'le Tanpınarlar'la çeşitleniyordu. 1940'lı yıllar siyasî hayatımızdaki icraatın çerçevesinde edebiyatımızda yeni çehreler buluyordu.

Cumhuriyet inkılâpları çerçevesinde dile yapılan müdahale bu konuda çok fikirli insanların ortaya çıkmasına sebep oldu. Devlet öztürkçecilikte karar kılarken, harf inkılabı ile de bunu pekiştirdi. Buna karşı çıkanlar edebiyat sahasında ikinci planda kaldı. Bu mesele oturmaya yüz tuttuğunda, Türk insanı ideolojik mânâda kalıplaşmasının sonucunu yaşıyordu.

Edebiyatta köy romanları, işçi ve emekçi kisimini anlatan hikaye roman ve şiirler o dilin gerçek sahibinin mefhumlarını kullanmadan -millete rağmen- ona hitap ettiklerini zannediyorlardı. Bunun sonucunda dar bir zaman diliminde geçerli olmuş dil ve edebiyat ürünleri ortaya kondu. Orhan Veliler'in açtığı çığırda, O. Kemaller, Y. Kemaller, A. İlhanlar, N. Cumalılar geçerken, Y. Kemaller'in ve N. Fazıllar'ın cenahında M. Çınarlılar, G. Samanoğulları, M. Faik Ozonsoylar, Hisar mektebini oluşturdular. Onların yanında A. Nihat Asya, N. Y. Gençosmanoğlu, Bahattin Karakoç, A. Karakoç vb. yer alırken T. Buğra romanda Türk insanının dil ve edebiyatına, yani kültürüne sahip çıkıyordu. Türk dili ve edebiyatının son 70 yılını genel mânâda incelediğimizde fikrî plandaki çeşitliliğin edebî planda ortaya çıktığını bir mânâda ideoloji ürünü yüzlerce şiir ve nesrin edebiyatımızda tezahür ettiğini görüyoruz.

XIX. yy. itibariyle başlayan dil ve edebiyattaki arayışlar günümüze gelindiğinde hâlâ suların durulmadığını göstermekte, buna rağmen Türk insanının bağrından çıkan özü ile çatışmayan bir başka ifade kendi ile çatışmayan edipler vasıtasıyla itidali yakalayan insanların varlığı sevindiricidir.

SONUÇ

Yazılı kaynakları itibariyle 1250 yıllık bir zaman diliminde, bir kaç kültür çerçevesinde tarihe damgasını vurmuş olan Türk dili ve edebiyatı tabiri ile adlandırılan bu saha 1990'lardan sonra eski ihtişamı ile çok geniş bir coğrafyada kendinden emin bir şekilde devam etmektedir.

Bu konuda şu veya bu şekilde ilgili olan başta devlet adamlarımız olmak üzere, ilim adamları, münekkitletler, dil ve edebiyat tarihçileri, sosyolog ve

psikologları elbirliği ile çalışarak geçmiş ile gelecek arasında bir köprü vazifesi gören dil ve edebiyat yadigârlarını ilmî çerçevede ortaya koyup ifrat ve tefritten uzak bir şekilde bugünkü ihtiyacı da kuşatacak tarzda orta yol tutmaları elzemdir.

Bunun tahakkuk ettirilebilmesi için başta millî eğitim camiamıza, kültür camiamıza, üniversitelerimize ve ediplerimize büyük iş düşmektedir. Bu şuurda olan kültür erlerine ihtiyaç vardır. Birleştirici, bütünleştirici edebiyat eserleri bunu başaracak kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

A. Sırrı Levend, Türk Dili'nin Sadeleşme Safhâları, TDK. Yay. D:3, TTK. Basm. Ankara 1949, VII+427 s.

A. Von Gabain, (M. Akalın), Eski Türkçenin Grameri, TDK. Yay. TTK. Basm. Ankara 1988, XXIII+313 s.

A. Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, 5. Baskı, İst. 1982, XI+639s.

Ali Karamanlıoğlu, Türk Dili, Dergah Yay. 3. Baskı, İstanbul 1984, 160 s.

İsmail Hami Danişmend, Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu, Burak Yay. 3. Baskı, İstanbul 1994, 270 s.

Kemal Eraslan, Ahmed-i Yesevî, Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler, Q. bak. Yay. 546., 3. baskı, XI+482 s.

M. E. Erkal, İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, 3. Baskı, Kuşak Ofset, İstanbul 1992, VII- 179 s.

M. Fuat Köprülü, "Gazneliler Devrinde Türk Şiiri", Edb. Fak. Mecm. VII/2 (197 s.81-83.

M. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1990.

M. Özkan, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İst. 1995, 1. Baskı, 733 s.

Mehmed Kaplan, Kültür ve Dil, Dergah Yay., 7. Baskı, İstanbul 1981, 237 s.

Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yay., 9. Baskı, İst. 1983, 189 s.

Necmettin Hacıeminoğlu, Türkçenin Karanlık Günleri, İrfan Yay., 4. Baskı, İstanbul 1997, 185 s.

Nevin Güngör, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, K. Bak. Yay. 167, Ankara 1991, 232 s.

Nevzat Köseoğlu, Milli Kültür ve Kimlik, Ötüken Yay. I. Baskı İstanbul, 231 s.

Nevzat Köseoğlu, Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler, Ötüken Yay. II. Baskı, İstanbul 1991, 771 s.

R.R. Arat, Kutadgu Bilig, Metin, TDK. Yay., 2. Baskı, Ankara 1979, LX+656 s.

R.R. Arat, Atabetü'l Hakayık, TDK. Yay. TTK Basımevi Ankara 1992, 2. Baskı, 163+CLXXIII s.

Sadık Tural, Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler, Ecdad Yay., 2. Baskı, Ankara Ekim 1992, 195 s.

Zekeriya Kitapçı, Türkistan Milli Tarih ve Kültür Davamızın Temel Meseleleri, TDAV. Yay. İstanbul 1993, 348 s.